

İslam'ın Klasik Çağında Şāhibu Sünne Unvanı: Sünnîlik Nasıl Oluşturdu*

The Appellation Şāhib Sunna in Classical Islam: How Sunnism Came To Be**

Çeviren: Musa Eşit¹

-John A. Nawas, "The Appellation Şāhib Sunna in Classical Islam: How Sunnism Came To Be", *Islamic Law and Society* 23/1 (2016), 1-22. Bu eser, John A. Nawas'ın (KULeuven, Leuven, Belçika/ Institute for Advanced Arabic and Islamic Studies, Antwerp, Belçika, john.nawas@kuleuven.be) yazılı izin alınarak tercüme edilmiş ve yeniden yayımlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çeviren: Musa Eşit (Arş. Gör.),
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta: musaesit1@gmail.com
ORCID: M.E. 0000-0002-7100-2084

Başvuru/Submitted: 02.03.2023

Kabul/Accepted: 08.08.2023

Atf/Citation: Eşit, Musa. İslam'ın Klasik Çağında Şāhibu Sünne Unvanı: Sünnîlik Nasıl Oluşturdu. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 887-907.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1259410>

ÖZ

Şāhibu sünne terimine klasik Arapça biyografik kaynaklarda sıkça rastlanır. Bu makalede aşhābu sünne olarak nitelendirilen İslam âlimleri grubunu, böylesi bir isimlendirme almamış olan âlimlerle karşılaştırmaktayım. Sonuçlar, aşhābu sünne'nin ulemanın ayrı bir grubunu oluşturduğunu göstermektedir. Aşhābu sünne'nin oluşumunun halife Me'mün tarafından başlatılan Miħne ile daha da hızlandığını öne sürüyorum. Aşhābu sünne'nin Miħne'ye karşı koyuşu, Sünnilerin itikatlarını kendisiyle tarif ettikleri daha ayrıntılı bir kalıp olan ehlûs-sünne ve'l-cemā'a'nın gelişimine katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Klasik İslam, Hadis, Miħne, Şāhibu sünne, Sünnîlik

ABSTRACT

The term şāhib sunna is frequently encountered in classical Arabic biographical dictionaries. In this article, I compare the group of Islamic religious scholars (ulama) identified as aşhāb sunna with comparable religious scholars who did not receive such a designation. The results show that the aşhāb sunna constituted a distinct group of Muslim religious scholars. I suggest that the formation of the aşhāb sunna was further prompted by the Miħna initiated by the caliph al-Ma'mūn. The opposition of the aşhāb sunna to the Miħna contributed to the development of the more elaborate formula ahl al-sunna wa-l-jamā'a by which Sunnis define their creed.

Keywords

Classical Islam, Hadith, Miħna, Şāhib sunna, Sunnism

* [Bu çevirinin aslı için bk. John A. Nawas, "The Appellation Şāhib Sunna in Classical Islam: How Sunnism Came To Be", *Islamic Law and Society* 23/1 (2016), 1-22. Tüm hakları saklıdır (CC BY-NC-ND 4.0). Bu çeviri BRILL ile anlaşarak yayımlanmıştır. This article is a translation of John A. Nawas, "The Appellation Şāhib Sunna in Classical Islam: How Sunnism Came To Be", *Islamic Law and Society* 23/1 (BRILL, 2016), 1-22. All rights reserved (CC BY-NC-ND 4.0). This translation is published by arrangement with BRILL. Çevirinin izin süreçlerindeki yardımları için makalenin yazarı John A. Nawas'a ve yayın izni için BRILL Hak ve İzin Koordinatörü Tanja Cowall'a teşekkür ederim. Değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin Eren, 2019 yılında beni bu makalenin çevirisine teşvik etti ve titiz okumalarıyla çalışma yayımlanmaya dek katkılarına şükür ediyorum. Kendisine emekleri için içten şükranlarımı arz ederim. Aslında zamansal olarak bu çeviriden sonra yaptığım birkaç başka çeviri çalışmamın yayın süreçlerini özellikle öne aldım. Bunun nedeni istatistiksel ve niceliksel verilerin yoğunlukla kullanıldığı böylesi bir çalışmanın deneyimsiz bir çevirmen elinde göreceği zarar olabildiğince azaltılmaktır. Fakat benim de dâhil olduğum ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül Altıntaş Hocamın yürüttüğü 222K230 numaralı ve "Hadis Konulu Oryantalistik Çalışmalarda Güncel Eğilimler, Değişkenler ve Sabiteler -Batı'daki Süreli Akademik Yayınlar Üzerine Bir Araştırma- (2012-2022) Yılları Arasında" başlıklı TÜBİTAK-ARDEB 3501 projesi, artık bu çevirinin yayın zamanının geldiğini hatırlattı. Bu vesileyle çeviriye olan katkıları için Hocama, Rahime Karayığit'e ve proje ekibine çok teşekkür ederim. Çevirinin yayın aşamasında Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Kalkan Yorulmaz Hocamın rehberlik ve yardımları ile yakın zamanda kaybettüğümüz Prof. Dr. Ahmet Hamdi Furatın -ki kendisi John A. Nawas'ın çalışmaları Türkiye ile buluşturan ilk çevirmendir- uhdesinde bulunan *İslam Tetkikleri Dergisi*'ne müracaat ettim. Sayın Kalkan Yorulmaz Hocama ve dergi ekibine katkıları için teşekkürlerimi arz eder, Merhum Furat Hocama Allah'tan rahmet dilerim. Çeviride kullanılan transkripsiyonda olabildiğince aslı metnin hassasiyetleri gözletmeye çalışılmıştır. Ayrıca aslı metninde referans verilen çalışmaların Türkçe çevirileri mevcut ise işaret edilmiş, metin ve dipnotlarda yer alan köşeli parantez içindeki ifadeler ile makalenin aslında yer almayan müstakil bir bibliyografya ilave edilmiştir. çev.]

** Joseph Lowry, Christopher Melchert, Hayrettin Yücesoy ve Belçika Leuven Üniversitesinde "History of the Fundamentals of Islam" adlı araştırma programındaki çalışma arkadaşlarımız Stijn Aerts ve Ahmed Azzou'z bu makalenin önceki bir taslağını okuyup yorumladıkları için en içten şükranlarımı sunarım.

Giriş

Klasik Arapça biyografik kaynaklar, İslam'ın ilk dört asrı boyunca yaşamış olan binlerce Müslüman âlim hakkında veriler ihtiva etmektedir. Bu eserleri kullanan herhangi bir araştırmacı, birçok kez “*şāhibu sünne*” ifadesine rastlamıştır. Ancak hiç kimse bu [ifadenin] tam olarak ne anlama geldiğini bilmemektedir. 1984 yılında Juynboll, altı Sünnî kanonik^{***} hadis mecmuasından biri olan Müslim'in *Şāhih*'ine [yazmış olduğu] mukaddimesinin notlandırılmış İngilizce çevirisini yayımladı. 73. dipnotta Juynboll, “... ravilerin biyografilerinde sıkça rastladığımız *şāhibu sünne* ifadesi, bir kimsenin *ehlu's-sünne*'den [an adherent of 'the sunna party'] olduğu anlamına gelir. Sonraki bir çalışmada bu meseleye tekrar döneceğim.”¹ diye yazar. Üç yıl sonra, 1987'de Juynboll, “Some new ideas on the development of *sunna* as a technical term in early Islam” başlıklı bir makale yayımladı. Orada Juynboll, “... *şāhibu sünne* unvanının, muayyen bir *sünnetin* propagandasını yapan birinden ziyade, *sünnetin* muayyen bir taraftarı -burada genel olarak o topluluğun taraftarı gibi anlaşılmalı- anlamına geldiğini görürüz.” demektedir. Cümlelerin sonuna, Juynboll, “Bu makalenin (Şubat 1987) delillerini tashih ederken, ... az önce alıntılanmış olan -1984'teki makalesinde öne sürülen- *şāhibu sünne* ... tanımlamasından artık tatmin olmadığımı anladım.” dediği bir dipnot ekler. [Söz konusu] dipnotu da “Başka bir çalışmada buna geri döneceğim.”² diyerek bitirir. Yaklaşık yirmi yıl sonra telif edilen Juynboll'un şaheseri *Encyclopedia of Canonical Hadīth*'te o, hala *şāhibu sünne* [bir şahsı] “-daha sonra İslam Sünniliğinin [Islam's orthodox] tanıdığı şekliyle- *ehlu's-sünne*'nin ilk müntesiplerinden biri” olarak tanımlar.”³

Eğer *şāhibu sünne* bir kimseye rastgele atfedilen bir ibareden fazlasıysa ve *aşhābu sünne*, Juynboll'un öne sürdüğü gibi, ilk-Sünnî [proto-Sunni] veya başka türlü, bir gruba aitse, o zaman

^{***} [Nawas, metnin aslında bu terimi “canonical” veya “non-canonical” şeklinde 24 defa kullanmakta ve kullandığı spesifik anlama dair özel bir açıklamada bulunmamaktadır. Fakat kullanılan yerler göz önüne alındığında “kanonik” ile onun “*Sihah-ı site*” yani altı sahih hadis mecmuasını ve bunlarda bulunan hadisleri kastettiği anlaşılmaktadır. Çevirinin ilk denemelerinde bu terimi “sahih” veya “kabul görmüş” gibi ifadelerle karşılamaya çalışmıştık fakat gerek okuyucu ve düzeltmenlerden gelen öneriler gerekse metindeki terim birliğini sağlama ve aslı yansıtma çabamız neticesinde “kanonik” ifadesini kullanmayı ve gerektiğince köşeli parantezler içerisinde bağlama uygun karşılıklar eklemeyi tercih ettik. Ayrıca kanonik teriminin Türkçe yazında da giderek yerleşen ve daha az yadığanan bir kullanımı olduğu kanaatindeyiz. çev.]

- 1 G.H.A. Juynboll, “Muslim's Introduction to his *Şāhih*, Translated and Annotated with an Excursus on the Chronology of Fitna and Bid'a”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 5 (1984), 291.
- 2 G.H.A. Juynboll, “Some New Ideas on the Development of Sunna as a Technical Term in Early Islam”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 112. Ayrıca bk. G.H.A. Juynboll, “An Excursus on the Ahl as-Sunna in Connection with Van Ess, Theologie und Gesellschaft, Vol. IV”, *Der Islam* 75 (1998), 318-330. Juynboll, (15 Aralık 1995 tarihli) bir mektupta o zamana kadar bulduğu tüm *aşhābu sünne*'nin isimlerinin bir listesini bana gönderdi. Listesini gelecek araştırmalar için özgürce kullanabileceğimi, ancak herhangi bir yayıma olan katkısını beyan etmem gerektiğini yazdı. Listesini bu makale için kullanmamış olmama rağmen, Gual Juynboll'un bu çalışmaya olan katkısını ve saygıdeğer bir hoca olarak ona olan büyük borcumu ifade etmek isterim.
- 3 G.H.A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadīth* (Leiden: Brill, 2007), 79 (el-A'meş üzerine). Juynboll, burada Şu'be b. el-Haccâc'a (ö. 160/776) bu “ilk-Sünnî”- grubun [“proto-Sunni”-party] gelişiminde çok önemli bir figür olarak atıfta bulunur. Şu'be'nin genellikle -hadis rivayetinde kimin güvenilir olup olmadığını belirleme “ilmi” olan- hadislerin *ricâl*-tenkidine girişen ilk Müslüman âlim olduğu kabul edilir; G.H.A. Juynboll, “Shu'ba b. al-Hajjāj”, *Encyclopaedia of Islam Second Edition [E12]* (Leiden: Brill, ts.); G.H.A. Juynboll, “Shu'ba b. al-Hajjāj (d. 160/776) and his Position among the Traditionists of Başra”, *Le Muséon* 111 (1998), 187-226. krş. Hayrettin Yücesoy, *Tetavvuru'l-Fikris-Siyāsi 'inde Ehli's-Sünne* (Amman: Dāru'l-Beşir, 1993).

aşhābu sünne'yi, *şāhibu sünne*-olmayan diğer âlimler ile kıyasladığımızda önemli farklılıkların tezahür etmesini bekleyebiliriz.⁴ Bu makalede, Juynboll'un önsezisinin gerçeklerle bağdaşır bağdaşmadığını ve böylece *aşhābu sünne*'nin bir dizi değişkenler üzerinde emsallerinden ayrışıp ayrışmadıklarını ve eğer ayrışıyorlar ise bunun nasıl olduğunu görmek için bu hipotezi deneysel olarak test edeceğim.⁵

Bu amaca ulaşmak için öncelikle burada incelenen *aşhābu sünne*'yi belirleyecek, daha sonra onları *aşhābu sünne*-olmayan diğer ulema ile iki değişken grubunu kullanarak kıyaslayacağım. İlk değişken grubu, yaşama dair istatistikler ile demografik ve ekonomik yönlerden bilgiler içerirken ikinci grup, entelektüel değişkenlerden oluşmaktadır. Kıyaslamaları olabildiğince geniş tutmaya karar verdim çünkü eğer varsa, hangi özelliklerin, *aşhābu sünne* ile ilişkili olduğunu önceden bilmemekteyiz. İlk olarak, kullanılan malzeme ve yöntemi, ardından karşılaştırmaların sonuçlarını sunmakta, daha sonra bulguların Sünniliğin gelişimi hakkında bize neler söylediğinin bir özeti ve tartışması ile bitirmekteyim.

Malzeme ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan malzeme Ulema Projesi'nin (UP) ana veri tabanından alınmıştır.⁶

- 4 Nahiv/dilbilgisi yönünden "*şāhibu sünne*" bir sıfat-benzeri/sıfatımsı/şibih sıfatır [quasi-adjective], tıpkı "ilim insanı" anlamına gelen *şāhibu 'ilm* gibi; bk. W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1896), 2/202-203. Bu nedenle, *şāhibu sünne* "sünnet insanı" [a man of *sunna*] şeklinde tercüme edilebilir.
- 5 *Şāhibu sünne* üzerine odaklanmayı sağlamak için, bu makaleye yalnızca bu unvanı açıkça alan ulemayı dâhil ettim. Juynboll'un kendisi ve onu takip eden diğer araştırmacılar bu farklı terimleri bir araya getirme ve bunların bir ve aynı anlama geldiğini öne sürme eğiliminde olmalarına rağmen, *şāhibu hadīs*, *sünnī* veya *min ehli š-sünne* olarak adlandırılan ulemayı bu grubun dışında tuttum. Scott Lucas, bu terimleri "mezhebî etiketler" olarak değerlendirmektedir; Scott C. Lucas, *Constructive Critics, Hadīth Literature, and the Articulation of Sunnī Islam: The Legacy of the Generation of Ibn Sa'd, Ibn Ma'in, and Ibn Hanbal* (Leiden: Brill, 2004), 323-325. Melchert'in ikna edici bir şekilde öne sürdüğü gibi, *ehlu š-sünne* (Marshall Hodgson'a hürmetle onları adlandırdığı şekliyle) "hadis ehliyle" ilişkilendirilmiş ve M.S. 10. yüzyılın başlarında kristalleşen tam-teşekküllü Sünni sentezinden önce var olmuştur; C. Melchert, "The Piety of the Hadith Folk", *International Journal of Middle East Studies* 34 (2002), özellikle 425-426, 434. [Bu makalenin Türkçe çevirisi için bk. Christopher Melchert, "Ehl-i Hadis'in Dindarlık Anlayışı", çev. Abdulvahap Özsoy, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 303-324. çev.] *Şāhibu sünne* unvanının, Sünniliğin gelişimine aşağı yukarı aynı şekilde katkıda bulunmuş olması muhtemeldir; bu konu hakkında daha fazlası aşağıda [gelecektir].
- 6 Monique Bernards ve ben, Ulema Projesi'nin baş araştırmacılarıyız. Ana veri tabanının uleması, *medresenin* ortaya çıkışından önce faal [kimseler]di ve rastgele seçildiler. İkinci bir veri tabanı, aynı dönemdeki tüm bilinen dil bilgisi âlimlerini [nahivcileri] içerir. (Başlangıçta Hollanda Ulema Projesi olarak bilinen) projenin araştırma tasarımı, amacı ve kapsamı hakkında daha fazla bilgi için bk. John A. Nawas - Monique Bernards, "A Preliminary Report of the Netherlands Ulama Project (NUP): The Evolution of the Class of 'Ulamā' in Islam with Special Emphasis on the Non-Arab Converts (Mawālī) from the First through Fourth Century A.H.", *Law, Christianity and Modernism in Islamic Society: Proceedings of the Eighteenth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, ed. U. Vermeulen - J.M.F. Van Reeth (Leuven: Peeters, 1998), 97-107. Veri tabanlarının farklı kullanımları için bk. John A. Nawas - Monique Bernards, "Een Illustratie uit het Netherlands Ulama Project (NUP): Geocomputeriseerd Onderzoek Gekoppeld aan een Geografisch Informatie Systeem (GIS) [= An Illustration of the Netherlands Ulama Project (NUP): Computerized Research Linked to a Geographic Information System (GIS)]", *Sharqīyyāt: Journal of the Dutch Association for Middle Eastern and Islamic Studies* 9 (1997), 54-68; John A. Nawas, "The Development of the Islamic Religious Sciences in Early and Classical Islam: A Comparative Approach", *al-Masāq* 11 (1999), 159-169; John A. Nawas, "The Contribution of the Mawālī to the Six Sunnite Canonical Hadīth Collections", *Ideas, Images, and Methods of*

1990'lı yıllarda başlayan bu projenin hedefi, -diğer İslam bilimlerinin de öğretildiği bir hukuk fakültesi [college] olan- *medresenin* ortaya çıkışına kadar ulema ve din eğitiminin doğuş ve gelişimini haritalamaktır.⁷ Proje tarafından incelenen beş ana dinî bilim hadis, kıra'at, naḥiv, tefsir ve fıkhıtır.⁸ Ulema hakkındaki bilgi ise klasik Arapça biyografik sözlüklerden alınmıştır.⁹ Projenin genellenebilirlik hedefine uygun olarak, İslami öğrenimin *medrese*-öncesi döneminde yaşamış olan ulemadan rastgele bir örneklem alınmıştır.¹⁰ Böylece Ulema Projesi'nin ana veri tabanı, İslam'ın ilk dört asrında faal olan 1.049 rastgele seçilmiş ulemayı kapsamaktadır.

Bu rastgelelik özelliği (teknik olarak stokastik süreç olarak bilinir), örneklemimizin sonuçlarının genellenebilir olmasını sağlar. Diğer bir deyişle, bu rastgele örneklemden elde edilen sonuçlar muhtemelen incelenen tüm nüfus, yani mevcut durumda, İslam'ın ilk dört asrındaki tüm ulema için geçerli olmaktadır.¹¹

Her bir din bilgini hakkında veri tabanına bilgi girilebilecek 100'den fazla değişken arasından, klasik Arapça biyografik sözlüklerinin derleyicileri tarafından ulemayı tanımlamak için kullanılan *-şāhibu sünne* olarak isimlendirilip isimlendirilmiyor olmaları da dâhil- tüm atıfları ve/veya sınıflandırmaları kaydettik. Örneklemimizdeki 1.049 ulemadan, 31 ulemanın -neredeysse %3- *aşhābu sünne* olarak tanımlandığı ortaya çıktı. O halde, *aşhābu sünne*'nin ayrı bir grup olup olmadığına bakılmaksızın, bu etiketin hicri ilk dört asır boyunca az sayıda bir ulema için kullanılmış olduğunu görüyoruz: *Medrese*-öncesi ulemanın yaklaşık %3'ü *şāhibu sünne* olarak adlandırılırken, %97'si böyle adlandırılmamıştır.¹²

Portrayal: Insights into Classical Arabic Literature and Islam, ed. Sebastian Günther (Leiden: Brill, 2005), 141-152.

- 7 İslam dinî eğitim tarihi iki döneme ayrılabilir: (1) dinî bilginin aktarımının henüz resmi olarak kurumsallaşmadığı dönem - yani İslam'ın ilk dört yüzyılı (M.S. 7. ila 10. yüzyıllar) ve (2) *medresenin* ortaya çıkmaya başladığı, bir yandan İslam dinî eğitiminin kurumsallaştığı, diğer yandan ulemanın meslek sahibi olduğu [professionals], yani ulemanın geçimlerini sağladıkları öğretmenlik atamaları aldığı dönem; bk. J. Gilbert, "Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the 'Ulamā' in Medieval Damascus", *Studia Islamica* 52 (1980), 105-135; ve G. Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981). [Bu eserin Türkçe çevirisi için bk. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik, 2012). çev.] *Medrese*, dinî eğitim kurumu olarak bugün de İslam dünyasının bazı yerlerinde varlığını sürdürmektedir. Genel bir bakış için bk. M.Q. Zaman, *The Ulama in Contemporary Islam: Custodians of Change* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2002). [Bu eserin Türkçe çevirisi için bk. Muhammed Kasım Zaman, *Çağdaş Dünyada Ulema Değişimin Muhafızları*, çev. Muhammed Habib Saçmal (İstanbul: Klasik, 2018). çev.]
- 8 Aşağıda göreceğimiz üzere hadis, kanonik olan ve kanonik olmayan hadisler olarak alt bölümlere ayrılmıştır; fikhî da daha küçük birimlere bölünmüştür, dört Sünnî mezhep (hukuk "ekolleri") bunlar arasındadır.
- 9 Prensip olarak, veri toplamak için İbn Sa'd'dan (ö. 230/845) İbnu'l-İmād'a (ö. 1089/1679) kadar yayımlanmış tüm klasik Arapça biyografik kaynaklar kullanılmıştır. Arka arkaya üç biyografik kaynak, belirli bir âlim için herhangi bir yeni bilgi sunmamişsa, o kişi için veri toplama durmuştur.
- 10 Bu ulema, klasik Arapça biyografik kaynakların müellifleri tarafından, bu beş din biliminden birine şu ya da bu şekilde katkıda bulunanlar olarak tanımlanmıştır. Dahası, sadece *medresenin* ortaya çıkmaya başladığı- hicri 400 yılında veya öncesinde vefat tarihi belli olan ulemayı dâhil ettik, çünkü -yaşadıkları zamanları tarihlendirmek imkânsız değilse de çok zor olan- sadece bir isimle [girilmiş] birçok biyografik kayıt mevcut.
- 11 Rastgele bir örnekleme dayalı genellenimin net bir açıklaması için bk. David Freedman vd., *Statistics: Third Edition* (New York & London: W.W. Norton, 1998), 333-354.
- 12 Bir örnekleme ele aldığımız için, *aşhābu sünne* olarak belirlenen 31 âlim (= %2.96, N [toplam örneklem] = 1.049), İslam'ın ilk dört asrında yaşayan ve ölen tüm ulema içindeki *aşhābu sünne* yüzdesi için bir tahmindir.

Şimdi bu *aşhābu sünne*'yi ilk dört İslam asrı içerisindeki zamana yerleştirelim (Tablo 1).

Tablo 1

Âlimlerin (Aşhābu Sünne ve Aşhābu Sünne-Olmayan) hicri ilk dört asrı boyunca dağılımı

	İslami asır				
	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Toplam
<i>Aşhābu Sünne</i>	0 %0	10 %32.3	15 %48.4	6 %19.4	31 %100
<i>Aşhābu Sünne-Olmayan</i>	93 %9.1	246 %24.2	403 %39.6	246 %27.1	1,018 %100
Toplam	93 %8.9	256 %24.4	418 %39.8	282 %26.9	1,049 %100

Birinci asırda hiç *aşhābu sünne* yokken, üçte birine yakını ikinci asırda vefat etmiştir. *Aşhābu sünne*'nin neredeyse yarısı üçüncü asırda vefat ederken, geriye kalan beşte biri hicri dördüncü asırda vefat etmiştir. *Aşhābu sünne*-olmayanların dağılımı daha dengelidir ve yaklaşık dörtte biri hicri ikinci ve dördüncü asırlarda [vefat etmiştir]; *aşhābu sünne* gibi onlar da üçüncü asırda zirveye ulaşmışlardır, ancak bu durum o kadar belirgin değildir. En büyük farklılık ise, ilk hicri asırda tek bir *şāhibu sünne* bulamamış olmamıza rağmen, *aşhābu sünne*-olmayanların %9'unun bu dönemde vefat etmiş olmasıdır.¹³ Böylece, *aşhābu sünne*'nin çoğu, hicri ikinci asrı

[“N” sembolü, popülasyondaki toplam birey veya vaka sayısını temsil eder. çev.] Bu yüzde için %95 Güven Aralığı [Confidence Interval] denilen şeyi oluşturmak mümkündür. %95 Güven Aralığı, aynı popülasyondan alınan 100 ayrı örnekten 95’inde bulunacak yüzde aralıktır - bizim durumumuzda, hicri 400’den önce belli bir vefat tarihi olan tüm ulemadır. Hesabı yaptıktan sonra, burada bulunan yüzde (%2,96) için %95 Güven Aralığı [%1,93 - %3,98]’dir. %2 ile %4 arasındaki bu aralık, *aşhābu sünne*'nin daha büyük ulema grubu içinde küçük bir grup olduğunu doğrulamaktadır. UP’de kullanılan araştırma tasarımına göre, -bu çalışmanın 1.049 âlimi olan- hicri* 400’de veya öncesinde belli bir vefat yılı olan tüm ulemanın yaklaşık %20’sini örnekledik. [*Nawas, tarihi her ne kadar “400 CE” (common/current/Christian era) şeklinde belirtmiş ise de burada kastedilen “hicri 400” olmalıdır. çev.] Rastgele örneklemimizin 31 *aşhābu sünne*'yi kapsadığını yukarıda gördük. Sonuç olarak, bu 31 *aşhābu sünne*, tüm *aşhābu sünne*'nin yaklaşık %20’sini oluşturur ve bu da beklenen toplamda yaklaşık 155 *aşhābu sünne*'ye karşılık gelir. Bu günlerde Juynboll’un ilk listesini esas alarak bilinen tüm *aşhābu sünne*'nin tam bir listesini derleme aşamasındayım ve elimde (Juynboll tarafından bulunan 70’i dâhil) şimdiden 96 *aşhābu sünne* var. Bilinen tüm *aşhābu sünne*'nin listesinin tamamı, *şāhibu sünne* akidesinin içerik analiziyle birlikte şu anda yayına hazırlanmaktadır (Nawas, “On Being a *Şāhib Sunna*,” yakında çıkacak). Bu konuyla ilgili daha fazlası aşağıda söylenecektir.

- 13 Ne Juynboll ne de ben, hicri birinci asırda bir *şāhibu sünne* ile karşılaşmadık. Yine *şāhibu sünne* adlandırmasıyla ilgilenen Scott Lucas, yirmi kadar *aşhābu sünne*'yi listelemektedir. Onlara vefat tarihlerini iliştiirdiğimde hepsinin hicri 136 ile 236 yılları arasında vefat ettiği ortaya çıktı. Ancak Lucas’ın listesindeki bir kişi (‘Alkame b. Kaş) hicri 62’de vefat etmiştir. Lucas’ın bu olağanüstü erken dönem *şāhibu sünne* karşısında kafası karışmıştı. O, sadece Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) kendisine *şāhibu sünne* dediğinin rivayet edildiğini not eder. ‘Alkame’nin hem el-Mizzî (*Tehzîbu l-kemâl*) hem de İbn Hacer’deki (*Tehzîbu t-tehziib*) maddelerini iki kez kontrol ettim ve o, hiçbirinde *şāhibu sünne* olarak zikredilmemektedir; en yakını, Ahmed b. Hanbel’e nispet edilen, -altı Sünnî

ardından üçüncü asırda, keskin bir düşüşle de dördüncü asırda yaşamıştır. Örneğimiz olan 31 *aşhābu sünne*'nin en erken üyesinin vefat yılı hicri 131, en sonuncusununki ise hicri 370'tir.

Aşhābu sünne ayrı bir grup oluşturmuş mudur? Eğer *aşhābu sünne* gerçekten diğer ulemadan farklı idiye, o halde onların, *aşhābu sünne*-olmayan akranlarından bir ya da daha fazla ve kayda değer biçimde farklılaşmaları gerekir. Her şey hesaba katılırsa, *aşhābu sünne*'nin hicri 131 ile 370 arasında vefat etmiş olduklarını belirlediğimiz için, onları, kendi çağdaşları ile yani, aynı dönemde vefat etmiş ancak *aşhābu sünne* olarak isimlendirilmemiş olan ulema ile karşılaştırmak anlamlı olacaktır. *Şāhibu sünne*-olmayan 1018 ulemadan 778'i hicri 131 ile 370 yılları arasında vefat etmiştir. Şimdi *aşhābu sünne*'nin kendi emsallerinden önemli ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını ve eğer farklılaşıyorlar ise bunun nasıl olduğunu görmek için 31 *aşhābu sünne*'yi çağdaşları olan 778 *aşhābu sünne*-olmayan kontrol grubu ile karşılaştıralım.¹⁴

Aşhābu sünne'yi ayırt eden mümkün olduğunca fazla özelliği keşfedebilmek için, -tabii eğer gerçekten de onlar ve diğer ulema arasında ilk etapta farklılıklar varsa- veri kümemizin yüz üzeri değişkenini içeren bir kategoriden diğerine ilerleyerek iki grubu sistematik biçimde inceledim. Veri kümemizde, (1) adbilimi (isimler ve soyağacı); (2) hayata dair istatistikler (doğum ve vefat tarihleri vb.); (3) demografi (örneğin etnik köken, doğum yerleri, ikametgâh, öğretim, vefat vb.); (4) ekonomik faaliyetler (geçimini kazanma dâhil); (5) sosyal göstergeler ve (6) entelektüel değişkenler şeklinde altı ana değişken kategorisi bulunmaktadır. İkiisi hariç tüm kategoriler burada incelenmiştir. Adbilimine ve ne yazık ki, anlamlı bir şey söylemek için yeterli olmadığından dolayı, her iki grubun sosyal göstergelerine ilişkin bilgilere dair hiçbir analiz yapılmadı.¹⁵

hadis külliyyatının hepsinde yer alan- 'Alkame b. Kaşs'ın -başka hiçbir nitelik olmaksızın- "min ehli'l-hayr" olduğu şeklindeki bir sözdür; el-Mizzî, *Tahzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1992), 20/302. Bu ifade İbn Hacer tarafından da tekrarlanır; İbn Hacer, *Tahzîbu'l-Tehzîb* (Haydarabad, 1325), 7/276. Bu, -eğer gerçekten bu adama *şāhibu sünne* demişse- İbn Hanel tarafından büyük ihtimalle bir geri-döndürme [retrojection] durumudur. bk. Lucas, *Constructive Critics*, 324-325.

- 14 Bireylerden ziyade grupların analizine *nomotetik* araştırma denir ve onun alternatifi olan bireylerin analizine *idiografik* araştırma adı verilir. Bu ayrım ilk olarak Alman filozof Wilhelm Windelband (1848-1915) tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki örnek, iki yaklaşım arasındaki temel farkı netleştirecektir. Grup A'ya bir ilaç ve Grup B'ye bir plasebo verilir. İlacın etkisi ile ilgili olarak, istatistiksel testler Grup A'nın Grup B'den önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Biz de bu makalede *aşhābu sünne* ve *aşhābu sünne-olmayanlar* [*non-aşhāb sunna*] olmak üzere iki grupla ilgilenmekteyiz. *Aşhābu sünne*'nin diğer ulemadan farklılık gösterip göstermediğini belirlemenin tek yolu iki grubu karşılaştırmaktır. Tıpkı bir ilacın etkililiği çalışmasında olduğu gibi, her grubun bireysel üyelerini listelemek mantıklı değildir - amaç, iki grup içindeki bireysel üyelerin nasıl farklı olabileceği değil, grupların farklı olup olmadığını görmektir. Bir grup farkı belirlendikten sonra, her bir üyenin incelenmesi bir sonraki adımdır (yine bk. Nawas, "On Being a *Şāhib Sunna*").
- 15 Sosyal gösterge değişkenleri, [şunları] kapsar: *Evvelu men ...*; ideoloji; atıf/neseb [ascription] (*şāhibu sünne* olmanın ötesinde); not edilen fiziksel özellik; belirtilen dini vebeler; boyalı sakal (evet/hayır); kullanılan boya; ve son olarak, not edilmiş giyilen giysiler. Sadece üç *aşhābu sünne* için giyim bilgilerine rastlanmıştır; ikisinin *taylasān*-şal giydiği ve birinin de beyaz elbise giydiği not edilmiştir. Küçük örnekler için gerçekleştirilen özel testler, bu değişkenler açısından iki grup arasında önemli bir fark olmadığını gösterdi (rakamlar verilmemiştir). Belki gelecekteki araştırmacılar, giyim konusunda *aşhābu sünne*'yi akranlarından ayıran daha fazla bulguya rastlayabilirler.

Hayata Dair İstatistikler, Demografik ve Ekonomik Değişkenler

Tartışılacak ilk değişken, iki gruptaki bireylerin ortalama ömürleridir. Veri tabanımızın tamamı için (N = 1049 ulema), ortalama vefat yaşı 79.0 (ay yılı) idi. Bir başka yerde ele aldığım bu yüksek sayı, kutsanmış uzun ömürlülüğün bir ifadesi değil, birinin biyografik bir sözlüğe girmeden önce “bir şeyi başarması” gerektiği gerçeğinin bir yansımasıdır. Doğal olarak böylesi bir başarı hayatta daha geç bir evrede gerçekleşir.¹⁶ Sağduyu, ne kadar yaşadıklarının dünyevi görünümü ile ilgili olarak, *aşhābu sünne* ile *aşhābu sünne*-olmayanlar arasında gerçek bir fark beklemek için hiçbir nedenimiz olmadığını vurgular. Gerçekten de *aşhābu sünne*'nin ortalama ömrü 85.0, kontrol grubunun ise 78.9'dur; İstatistiksel olarak önemli olmayan bu fark, iki grubun ne kadar süre yaşadıkları konusunda ayrıışmadığı yönündeki beklentimizi teyit etmektedir.¹⁷

İkinci değişkenimiz, Arap veya *mevlā* olması bakımından belirlenen etnik kökendir.¹⁸ Juynboll'un yukarıda bahsedilen 1995 tarihli *aşhābu sünne* listesi, Araplar ve *mevālī* arasındaki ayrımı ihtiva etmekteydi. O zaman, ikimiz de Arap yerine *mevlā* olmanın *şāhibu sünne* etiketi ile bir ilgisi olabileceğinden şüphelendik. Ancak Tablo 2, etnik kökeninden bahsedilen iki grup arasındaki oranların önemli ölçüde farklılaşmamasından dolayı, ilk varsayımımızın yanlış olduğunu göstermektedir.¹⁹

-
- 16 bk. Nawas, “The Development of the Islamic Religious Sciences”; John A. Nawas, “A Profile of the Mawali Ulama”, *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*, ed. Monique Bernards - John A. Nawas (Leiden: Brill, 2005), 454-480; John A. Nawas, “The Birth of an Elite: Mawali and Arab Ulama”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 31 (2006), 74-91.
- 17 İstatistiğe aşına olmayan okuyucular için “önemli”, istatistiksel bir testin sonuçlarının rastlantıdan daha fazlası olduğu ve muhtemelen kaynakların bütününden öğrenebileceğimiz şeyi yansıttığı anlamına gelir. “Önemli-olmayan”, ise karşılaşılan herhangi bir farkın şansa bağlı olabileceğini ve bu nedenle muhtemelen gerçek olmadığını ima eder. Bu özel durumda bağımsız bir *t*-testi yapıldı: *Aşhābu sünne*'nin ortalama ömrü 85 (Standart Hata [SH] = 2.61) ve kontrol grubunun ise ortalama ömrü 78.9'du (SH = 8.04), $t(330) = 1.83$, $p > .05$. *P*, -bulgunun şansa bağlı olduğu- “olasılığı” temsil eder, burada %5'ten fazladır. Beşerî bilimlerdeki çoğu sosyal bilimci ve akademisyen, bu sözde %5 *p*-değerini eşik değeri [cut-off point] olarak kullanır. Burada ben de kullanıyorum.
- 18 Genellikle “client” olarak tercüme edilen *mevlā*, çoğ. *mevālī*, Arap olmayıp İslam'a geçen kimsedir, genellikle de azat edilmiş bir köledir; bk. Patricia Crone, “Mawlā”, *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]* (Leiden: Brill, ts.) kavram toplumsal önemini 3./9. yüzyılda yitirmiştir; bk. Nawas, “A Profile of the Mawali Ulama”; John A. Nawas, “A Client's Client: The Process of Islamization in Early and Classical Islam”, *Journal of Abbasid Studies* 1 (2014), 143-158.
- 19 *Mevālī*'nin Arapça biyografik kaynaklarda çokça yer alması, *mevālī*'nin İslam dinî eğitimine hızla egemen olduğu varsayımını desteklemektedir. Ancak, son araştırmalar bunun böyle olmadığını göstermiştir. bk. Nawas, “The Contribution of the Mawlā”; Nawas, “The Birth of an Elite”. Bu makalelerin her ikisi de, Goldziher tarafından öne sürülen, *mevālī*'nin Araplardan çok daha fazla olduğu ve bu nedenle ortaya çıkan İslam'dan sorumlu olduğu şeklindeki hatalı iddiayı çürütmektedir; Ignaz Goldziher, *Muslim Studies [Muhammedanische Studien]*, çev. C.R. Barber - S.M. Stern (London: George Allen & Unwin, 1967), 1/108-109. [Bu eserin Türkçe çevirisi için bk. Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Cihad Tunç - Mehmed Said Hatiboğlu (Ankara: OTTO, 2019). çev.]

Tablo 2
Etnik köken

	Arap/Mevlā		
	Arap	Mevlā	Toplam
Aşhābu Sünne	10 %50	10 %50	20 %100
Aşhābu Sünne-Olmayan	117 %35.6	212 %64.4	329 %100
Toplam	127 %36.4	222 %63.6	349 %100

$X^2(1) = 1.70, p > .05^{20}$

Kabile üyeliği *aşhābu sünne*'yi kontrol grubu ile karşılaştıracağımız bir sonraki değişkendir. “Kuzeyli” kabileler, “Güneyli” kabileler ya da Bilinmeyenler olarak sınıflandırılan sonuçları gösteren Tablo 3, önemli bir farklılıkların bulunmadığını göstermektedir.²¹

Tablo 3
Kabile mensubiyeti

	Kabileler			Toplam
	Kuzeyli	Güneyli	Bilinmeyen	
Aşhābu Sünne	15 %75	5 %25	0 %0	20 %100
Aşhābu Sünne-Olmayan	198 %60.7	111 %34	17 %5.2	326 %100
Toplam	213 %61.6	116 %33.5	17 %4.9	346 %100

$X^2(2) = 2.13, p > .05$

Aşhābu sünne ve kontrol grubunun yaşadığı yerler arasındaki muhtemel farklılıkları incelemek için, “*min ehl*” değişkenini, münferit yer isimlerinden ziyade vilayet olarak bahsedilen tüm yerleşim yerlerini sınıflandırdıktan sonra kullandım (bkz. Tablo 4). Bu sınıflandırmayı kullandım, çünkü anlamlı bir şablonun ortaya çıkmadığı pek çok yer adı mevcut idi.²² Anlamlı farklılıkların nerede aranacağını belirlemesine yardımcı olmak için,

20 Bu rakamlar, frekans sayım tabloları için olağan istatistiksel test olan Ki-kare (X^2) [Chi-square] testinin sonuçlarıdır.

21 Başlangıçta kabile adının kendisini kullandım ama çok fazla olduğu için kabileleri Werner Caskel'e göre Kuzey, Güney ve Bilinmeyen olarak yeniden sınıflandırdım; Werner Caskel, *Ğamharat an-Nasab: Das Genealogische Werk des Hişām Ibn Muḥammad al-Kalbī* (Leiden: Brill, 1966). Bununla birlikte, orijinal kabile adları üzerinde istatistiksel testler yaptım ve burada da önemli bir fark görülmedi (rakamlar verilmemiştir).

22 Doğum, vefat, ikamet, eğitim veya öğretim gibi diğer coğrafi değişkenler yerine “*min ehl*” coğrafi değişkenini kullandım çünkü bu, veri tabanındaki diğer coğrafi değişkenlere göre bir âlimin hayatını daha iyi temsil etmektedir. krş. Monique Bernards - John A. Nawas, “The Geographic Distribution of Muslim Jurists during

Tablo 4’te karşılaşılan bir ölçütün sunulması yararlı olacaktır. Sıklık hesaplarının, diğer bir deyişle, her bir vilayetteki ulema sayısının yanı sıra, standart skor olan “düzeltilmiş artığı” görürüz. Klasik çan eğrisi şekli sebebiyle çoğumuzun tanıdığı normal bir dağılımda, standart sapma, verilerin ortalamadan ne kadar farklılaştığını gösterir. Bu standart sapmaya bağlı olan ve ± 2.0 ” kriterinden daha fazlasının düzeltilmiş bir artık puanı, istisnaları gösterir, böylece iki grup arasındaki anlamlı farkların nerede bulunduğunu ortaya çıkarır.²³

Tablo 4
Aşhâbu Sünne 'nin ve kontrol grubunun coğrafi dağılımı

	<i>Aşhâbu Sünne</i>	<i>Aşhâbu Sünne-Olmayan</i>	Toplam
İfrâkiye	0 %0	28 %5.5	28
Düzeltilmiş artık/[atık/ kalıntı] [Adjusted residual]	-1.3	+1.3	
Mısır	2 %7.4	54 %10.7	56
Düzeltilmiş artık	-.5	+.5	
Hicâz	0 %0	57 %11.3	57
Düzeltilmiş artık	-1.8	+1.8	
‘Irâk	20 %7.4	215 %42.5	235
Düzeltilmiş artık	+3.2	-3.2	
Cezîre	0 %0	11 %2.2	11
Düzeltilmiş artık	-.8	+.8	
Cibâl	2 %7.4	11 %2.2	13
Düzeltilmiş artık	+1.7	-1.7	
Horāsân	3 %11.1	36 %7.1	39
Düzeltilmiş artık	+.8	-.8	
Muşul	0 %0	3 %0.6	3
Düzeltilmiş artık	-.4	+.4	

the First Four Centuries AH”, *Islamic Law and Society* 10 (2003), 168-181. [Bu makalenin Türkçe çevirisi için bk. Monique Bernards - John A. Nawas, “İlk Dört Hicri Asırda Müslüman Hukukçuların Coğrafi Dağılımı”, çev. Ahmet Hamdi Furat, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 301-314. çev.]

- 23 Tam olarak söylemek gerekirse, kesin ölçüt [exact benchmark] ± 1.96 ’dır ve bu, normal dağılımı ele alan istatistiklerle ilgili herhangi bir ders kitabında açıklanır.

Şām	0 %0	34 %7.3	34
Düzeltilmiş artık	-1.4	+1.4	
Sis̄tān/Sicištān [Sijistān]	0 %0	3 %0.6	3
Düzeltilmiş artık	-4	+4	
Māverāunnehir [Transoxania]	0 %0	3 %0.6	3
Düzeltilmiş artık	-4	+4	
Yemen	0 %0	3 %0.6	3
Düzeltilmiş artık	-4	+4	
Endülüs	0 %0	47 %9.3	47
Düzeltilmiş artık	-1.7	+1.7	
Ṭaberistān	0 %0	1 %0.2 [0.2%%]	1
Düzeltilmiş artık	-2	+2	
Toplam	27 %100	506 %100	533

$\chi^2 (13) = 23.75, p > .05$

Veriler bütünüyle önemli olmasa da ($p > .05$), Irak'taki *aşhābu sünne* için +3.2'lik bir düzeltilmiş artık gözlemlemekteyiz, bu da aynı ildeki kontrol grubu için -3.2'lik bir standart skoru yansıtan bir sayıdır. Diğer tüm düzeltilmiş artıklar ± 2.0 'dan küçüktür ve bu nedenle önemli değildir. Somut olarak ve %5 seviyesinde genel öneminin olmamasına rağmen, Irak vilayetinde *aşhābu sünne* aşırı temsil edilirken (%74) *aşhābu sünne*-olmayanlar (%42.5) az temsil edilmektedir.²⁴

İki grubumuz tarafından yürütülen meslekler, makalenin bu bölümünde incelenen son değişkendir. Bu bulgular, sektörler göre mesleklerin bir tasnifinin yer aldığı Tablo 5'te sunulmuştur.

24 Irak'ın bu dönemdeki merkeziliği ve buna bağlı önemi nedeniyle, Irak'taki *aşhābu sünne*'nin dağılımına daha yakından baktım: Kufe ve Basra'dan olan *aşhābu sünne*'nin yüzdesi ayındır. Akabinde Bağdat gelir ve Vāsī'tan tek bir *şāhibu sünne* vardır (numaralar verilmemiştir). -Tek tük Bağdatlıya karşı- Kufe ve Basralı ulemanın altıncı ila sekizinci nesilleri (*ṭabaḳāt*) arasında *aşhābu sünne*'nin baskınlığına dikkat çektiikten sonra, Lucas, bunun "... -başlangıçta 2./8. asrın ikinci yarısında parlayan [flourished] hadis âlimleri için kullanılan- bu terimin Irak kökenli olduğunu güçlü bir şekilde öne sürdüğü" sonucuna varır (Lucas, *Constructive Critics*, 324.). Benim bulgularım da Lucas'ın hipotezini desteklemektedir.

Tablo 5
Meslekler

	Eğitim ²⁵	Dinî/ hukuki	Resmi/ askeri	Tarım	Zanaatkâr/ ticaret	Toplam
<i>Aşhābu Sünne</i>	5 %33.3	5 %41.7	0 %0	0 %0	3 %25	12 %100
Düzeltilmiş artık	+2.1	-.9	-1.6	-.5	+1.1	
<i>Aşhābu Sünne- Olmayan</i>	25 %11.9	115 %54.8	37 %17.6	4 %1.9	29 %13.8	210 %100
Düzeltilmiş artık	-2.1	+9	+1.6	+5	-1.1	
Toplam	29 %13.1	120 %54.1	37 %16.7	4 %1.8	32 %14.4	222 %100

$\chi^2(4) = 7.7$ $p > .05$

Burada da, tablodaki veriler istatistiksel olarak önemli değildir ($p > .05$), ancak kontrol grubuyla karşılaştırıldığında *aşhābu sünne*, eğitimde biraz fazla temsil ediliyor gibi görünmektedir (*aşhābu sünne* için +2.1’lik bir düzeltilmiş artık olmasına karşın *aşhābu sünne-olmayanlar* için -2.1’lik bir düzeltilmiş artık mevcuttur.) Öyleyse, bu tabloda zayıf olmasına rağmen, *aşhābu sünne*’nin bilginin toplanması ve aktarılmasında kontrol grubundan daha aktif bir şekilde yer aldığına dair bazı kanıtlar vardır. Bir sonraki bölüm bu bulguyu tasdik edecek ve ayrıntılarına inecektir.

Entelektüel Değişkenler

Bu noktaya kadar, *aşhābu sünne*’ye Irak’ta daha yoğun rastlanması ve eğitimde *aşhābu sünne-olmayanlardan* daha aktif olmaları dışında, demografik-sosyoekonomik profilleri çağdaşlarıyla aşağı yukarı benzerdir. Bu bölüm, iki grubun entelektüel faaliyetleri ve başarılarıyla ilgilenir. Entelektüel değişkenler kategorisi, dinî bilime katılımı, altı Sünnî kanonik [kabul görmüş] hadis mecmuasından birinde yer almayı, meşgul olunan entelektüel uzmanlık alanlarının sayısını ve son olarak, biyografik sözlüklerin derleyicileri tarafından belirtilen şekilde her bir grubun hoca ve talebe sayısını içerir.

İlk olarak *aşhābu sünne* ile kontrol grubu arasında takip ettikleri dinî disiplin ve hangisinden örneklendikleri konusunda herhangi bir farklılık olup olmadığını görelim. Tablo 6 ilgili verileri göstermektedir ancak küçük bir değişiklik: “Hadis” kategorisi, altı kanonik Sünnî mecmuadan en az birinde anılan ve anılmayanlar olarak iki alt kategoriye ayrılmıştır.²⁶ Bu ayrımın nedeni, Tablo 6’nın analizinden açıkça anlaşılacaktır.

25 Eğitim kurumlarını somutlaştırma* [reifying] tehlikesinden kaçınmak gerekirse, ben burada “eğitimi” sözlü, şahsi ve gayri resmi dâhil olmak üzere herhangi bir eğitime atıfta bulunmak için kullanmaktayım [*somutlaştırmayla daha geç dönemdeki medrese vb. kurumsal halleri kastedilmekte çev.].

26 Altı Sünnî kanonik [sahih] mecmua el-Buḥārī (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebū Dā’ūd (ö. 275/889), et-Tirmizī (ö. yaklaşık 279/893) ve en-Nesā’ī (ö. 303/915) tarafından derlenmiştir.

Tablo 6
Dini ilimlere göre dağılım

	<i>Tefsir</i>	<i>Qurā'at</i>	<i>Naḥiv</i>	<i>Fıḥh</i>	Kanonik hadis	Kanonik olmayan hadis	Toplam
<i>Aşhābu Sünne</i>	4 %12.9	4 %12.9	1 %3.2	6 %19.4	16 %51.6	0 %0	31 %100
Düzeltilmiş artık	+1.4	+2	-7	-6	+1.6	-2.2	
<i>Aşhābu Sünne-Olmayan</i>	51 %6.6	91 %11.7	48 %6.2	188 %24.2	293 %37.7	107 %13.8	778 %100
Düzeltilmiş artık	-1.4	-2	+7	+6	-1.6	+2.2	
Toplam	55 %6.8	95 %11.7	49 %6.1	194 %24	309 %38.2	107 %13.2	809 %100

X² (5) = 8.3 p > .05

Testin sonuçları, verilerin önemli olmadığını, diğer bir deyişle, *aşhābu sünne* ve *aşhābu sünne-olmayanların*, genel olarak, dinî bilimlere katılım açısından farklılık arz etmediklerini göstermektedir. Ancak, kanonik hadis mecmualarında *aşhābu sünne*'nin tekdüze varlığı, -hiçbiri kanonik olmayan mecmualarda bulunmaz- *aşhābu sünne*'nin ve kontrol grubunun, bu altı kanonik mecmuanın biri veya daha fazlasındaki dağılımına dair merakımızı uyandırdı. Bu, Tablo 7'de sunulan bir değişkendir.²⁷

Tablo 7
Altı Sünni kanonik [kabul görmüş] hadis mecmuasındaki dağılım

	Kanonik hadis mecmualarında yer alma						
	Bir	İki	Üç	Dört	Beş	Altı	Toplam
<i>Aşhābu Sünne</i>	3 %12.5	6 %25	2 %8.3	1 %4.2	2 %8.3	10 %41.7	24 %100
Düzeltilmiş artık	-1.8	+3	-2	-1	-4	+2.9	
<i>Aşhābu Sünne-Olmayan</i>	114 %29.2	87 %22.3	38 %9.7	41 %10.5	42 %10.8	68 %17.4	390 %100
Düzeltilmiş artık	+1.8	-.3	+2	+1	+4	-2.9	
Toplam	117 %28.3	93 %22.5	40 %9.7	42 %10.1	44 %10.6	78 %18.8	414 %100

X² (5) = 10.4 p > .05

27 Kanonik olmayan hadis koleksiyonlarında *aşhābu sünne* bulunmamasına rağmen (bk. Tablo 6), yine de -Sünniler tarafından saygı duyulan iki gayri kanonik koleksiyon olan- İbn Hanel'in *Müsned*'inde veya ed-Dārimî'nin *Sünen*'inde *aşhābu sünne* yer almış olabilir. Bu hususu Christopher Melchert'e borçluyum. Aşağıda göreceğimiz üzere, kendisi de bizzat *şāhibu sünne* terimini kullandığı için, İbn Hanel'in mecmuasına *aşhābu sünne*'yi dâhil etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu tabloda, 24 *aşhābu sünne*'nin altı kitabın en az birinde anıldığını görüyoruz.²⁸ Tablo 7'deki %5 seviyesinde veriler, istatistiksel olarak önemli değildir ($p > .05$); ancak, tablonun genel olasılık seviyesi %6'dır -burada eşik değeri olarak kullanılan %5 seviyesinden sadece yüzde bir uzaktadır.

31 *aşhābu sünne*'nin 24'ünün (%77) kanonik mecmualardaki varlığı dikkat çekmektedir. Öncelikle dikkatimizi bu mecmuada bahsedilmeyen yedi *aşhābu sünne* üzerine yoğunlaştıralım. Bu yedi *aşhābu sünne*'den biri tefsirde, diğeri nahivde, üçüncüsü ise kırā'atte aktif idi; biyografik sözlüklerin derleyicileri tarafından bir tanesi Hanbelî, diğeri Mâlikî, ikisi de Şâfi'î olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte, daha önemlisi, bu yedi *aşhābu sünne*'nin yaşamış olduğu dönemdir; en erken olanı hicri 285 yılında, diğeri altısı ise 355 yılından sonra vefat etmiştir.²⁹ Bu eserleri derleyen altı kişiden sonuncusu (en-Nesā'î) 303 yılında vefat etmiş olduğu için, ancak 285 yılında vefat eden *şāhibu sünne*'nin, kanonik bir hadis mecmuasında bahsi geçebilir. Diğer altı *aşhābu sünne* 355'ten sonra vefat ettiği için, en azından yedi *aşhābu sünne*, altı derleyiciden bir veya daha fazlasının genç çağdaşı olmuş olabilir.

Tablo 7'deki +2.9 olan düzeltilmiş artık +2.0 kriterinden daha büyüktür ve bu nedenle altı mecmuanın hepsinde, *aşhābu sünne*'nin, *aşhābu sünne*-olmayanlara kıyasla, belirgin bir şekilde fazla temsil edildiğini gösterir. Altı mecmuanın hepsinde *aşhābu sünne*'nin fazla temsil edilmesinin gerçek mi, yoksa sadece şans eseri mi olduğunu saptamak ve *aşhābu sünne*'nin altı mecmua arasındaki dağılımının önemli olup olmadığını görmek için başka bir test daha yaptım.

Tablo 8
Aşhābu Sünne'nin kanonik hadis mecmualarında yer alması

	Gözlemlenen	Beklenen	Artık
Bir	3	4	-1.0
İki	6	4	+2.0
Üç	2	4	-2.0
Dört	1	4	-3.0
Beş	2	4	-2.0
Altı	10	4	+6.0
Toplam	24		

$$\chi^2(5) = 14.5 \text{ p} = .013$$

28 Okur, bu sayı (24) ile Tablo 6'da gösterilen 16 *aşhābu sünne* arasındaki uyumsuzluğu yadırgayabilir. Bu fark, Tablo 6'daki 16 *aşhābu sünne*'nin doğrudan *muḥaddiṣ* olarak örneklenmesinden, Tablo 7'de listelenen ilave sekiz *aşhābu sünne*'nin ise başlangıçta diğer dinî disiplinlerden örneklenmesinden kaynaklanmaktadır. Tablo 7 için, rastgele seçildikleri dinî bilime bakmaksızın hepsini bir araya getirdim. Bu usul, ayrıca Tablo 6'daki 293 kişilik kontrol grubu ile Tablo 7'de gösterilen 390 kişi arasındaki farkı da açıklamaktadır.

29 Tamı tamına [ifade] etmek gerekirse, biri hicri 285'te, diğeri 355'te ve üçüncüsü 360'ta vefat ederken; ikisi 369'da ve son ikisi de 370'te vefat etmiştir.

Tablo 8'de gösterilen sonuçlar çok önemlidir (eşik değerimiz .05'lik bir p değerinden çok daha düşük olan .013'lük bir p değeri): yani *şāhibu sünne* olmak ile altı mecmuanın tümüne dâhil olmak arasında açık bir ilişki bulunmaktadır. *Aşhābu sünne*'nin bir veya iki kanonik mecmuada -diğer pek çok ulema gibi- bir ya da iki hadisi mevcut değildi, aksine onların tüm hadisleri Sünnî kanonik hadis mecmualarının altı derleyicisinin tümü tarafından yüksek saygı görmüş ve eserlere alınmıştı. Tablo 8, bu noktayı iyi göstermektedir, çünkü altı kanonik Sünnî hadis mecmuasında gözlemlenen *aşhābu sünne* sayısı için düzeltilmiş artık +6.0'dır ve bu istisnai olarak yüksek bir önem simgesidir.

Ulama Projesi'nin araştırma modeli aynı zamanda, örneği oldukları dinî bilimin yanı sıra, ulama tarafından takip edilen herhangi bir ekstra entelektüel faaliyet için de veri girişine olanak sağlamıştır. Tablo 9, iki grubun her biri için ekstra entelektüel uzmanlık alanının ortalama sayısını göstermektedir.

Tablo 9

Aşhābu Sünne 'nin ve kontrol grubunun ortalama entelektüel faaliyetleri

<i>Aşhābu Sünne</i> 'nin ortalaması	=	2.8 entelektüel aktivite
<i>Aşhābu Sünne</i> -Olmayan'ların ortalaması	=	1.4 entelektüel aktivite

İki grubun ortalamaları önemli ölçüde farklılık gösterir: ortalama olarak *aşhābu sünne*, çağdaşlarının yaklaşık iki katı kadar fazla entelektüel meşgaleye sahipti.³⁰ O halde, *aşhābu sünne* İslami bilimde kontrol grubundan daha çeşitli ve faal idi. Bu bulgu, *aşhābu sünne*'nin dinî bilimlerdeki genel nüfuzuna dair önceki bulgularımızı doğrulamaktadır.

Son değişken, genel olarak İslami dinî bilginin aktarılmasını hedef edinmektedir. Tablo 10, (1) Arapça biyografik sözlüklerde listelendiği gibi, iki grubun bilgi aldığı ortalama "hoca" sayısını ve (2) bilginin iletildiği ortalama "talebe" sayısını özetlemektedir.

Tablo 10

Aşhābu Sünne 'nin ve Aşhābu Sünne-Olmayanlar 'ın ortalama hoca ve talebe sayıları

	Ortalama sayı	
	Hoca	Talebe
<i>Aşhābu Sünne</i>	46	40
<i>Aşhābu Sünne</i> -Olmayan	19	17

Ortalama olarak, *aşhābu sünne*, *aşhābu sünne*-olmayan ulemadan kayıtlara geçen iki kattan daha fazla hocaya sahip olmuştur, 19'a 46'lık bir oran; bu fark oldukça önem arz etmektedir.³¹

30 Bir Mann-Whitney testi yapıldı, $U = 8600, p < .003$ [bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mann-Whitney_U_testi (erişim: 02.02.2023) çev.].

31 Mann-Whitney testi, $U = 4506.5 p < .001$.

Talebelerin sayısına ilişkin, *aşhābu sünne* -yine- kontrol grubu ile yani *aşhābu sünne*-olmayan ulema ile karşılaştırıldığında listelenen (17'ye 40) iki kattan daha fazlasına sahip olmuştur.³² Başka bir deyişle, ortalama olarak, *aşhābu sünne*, diğer ulemanın aldığından, çok daha fazla insandan dinî bilgi almışlar ve yine onlar, *aşhābu sünne*-olmayan ulemanın aktardığından, çok daha fazla insana bilgilerini aktarmışlardır. Büyük olan ise hem alma hem de aktarmada dinî bilginin yayılmasındaki genel payları idi.

Özet ve Tartışma

Aşhābu sünne, ulema arasında açıkça ayrı bir grup idi. Nitel bir yöntem kullanan Juynboll ve diğer araştırmacılar, *aşhābu sünne*'nin büyük bir grup olmadığını öne sürdüler. Bu makalede kullanılan nicel yaklaşım, erken ve klasik dönemin ulemasının yaklaşık %3'üne *şāhibu sünne* denildiği bulgusunu doğrulamaktadır.

Şāhibu sünne olgusu nispeten geç bir olgudur. Erken dönem İslam toplumunda veya Peygamber'in Ashābı arasında hiç *aşhābu sünne* bulunmamaktaydı. Onlar, hicri ikinci asırda ortaya çıkmaya başlarken, çoğunluk (hemen hemen yarısı) daha sonra altı Sünnî kanonik hadis mecmuasının derlendiği asır olarak tanınacak hicri üçüncü asırda yaşamış ve vefat etmiştir. Hicri dördüncü asırda ise *aşhābu sünne*'nin sayısı düşmeye başlamıştır. Her ne kadar coğrafi dağılımla ilgili genel veriler önemli olmasa da Irak bu vilayetteki *aşhābu sünne*-olmayanlara kıyasla daha fazla *aşhābu sünne*'yi barındırmış ve o dönemde merkez olmuştur.³³

Aşhābu sünne ile kanonik Sünnî hadis arasında yakın ve önemli bir bağlantı vardır: Kontrol grubu ile karşılaştırıldığında *aşhābu sünne* altı mecmuada aşırı temsil edilmektedir. Başka bir ifade ile Peygamber'in sözleri ve/veya fiilleri hakkında aktardıkları dinî bilgiler, Sünnî İslam'ın dinî inanç sisteminin en önemli metinsel temellerinden birini teşkil eden külliyata girebilmiştir. -Sadece orada burada tek bir hadisten ziyade- altı mecmuanın tümünde *aşhābu sünne*'nin bu şekilde aşırı temsil edilmesi, Sünnî külliyatı haline gelecek bilgi dağıtımındaki önemlerine işaret etmektedir.³⁴ Onların hadis bilgileri, geniş ölçüde ve iyi derecede saygı görmekteydi.³⁵ Dinî bilgiye olan bağlılıkları, -entelektüel disiplinlerinin sayısının kontrol grubunun ortalama

32 Mann-Whitney testi, $U = 5590.5$ $p < .001$.

33 Irak'ın merkeziliği hakkında örneğin bk. Bernards - Nawas, "The Geographic Distribution of Muslim Jurists".

34 Hadisin otorite kazanma süreci [canonization] hakkındaki klasik açıklama Goldziher[er]dir; Goldziher, *Muslim Studies*, 2/240-244. Bu sürece ilişkin güncel bir genel bakış için ayrıca bk. Jonathan A.C. Brown, *The Canonization of al-Bukhari and Muslim: The Formation and Function of the Sunni Hadith Canon* (Leiden: Brill, 2007); Jonathan A.C. Brown, *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World* (Oxford: Oneworld, 2009), 38-40.

35 Kanonik hadislerle gelince, bu makalede öne sürdüğüm gibi, *aşhābu sünne* ya o zamanlar aktüel bir gruptu ya da bir ihtimal, hadise nispetle -*aşhābu sünne* olarak adlandırılan- ve geçmişe bakıldığında hatırlanan ulemanın ilmi seçkinleri idi. Kaynak materyalimizin doğası göz önüne alındığında, bu iki alternatif arasında seçim yapmak zordur. Biyografik kaynakları derleyenler tarafından *şāhibu sünne* adlandırmasının kullanıldığı tam bağlamı ve üslubu analiz etmek bilimsel bir arzu [desideratum] olacaktır: *Aşhābu sünne* teriminin *şāhibu hadîs*, *sünnî* ve *min ehli's-sünne* gibi diğer terimlerle karşılaştırmalı bir çalışması, *şāhibu sünne* teriminin kapsamını, tam tanımını ve İslam dinî eğitimindeki yerini daha iyi betimlemeye yardımcı olabilir (Nawas, "On Being a *Şāhib Sunna*").

iki katı olmasıyla- İslami bilimin çeşitli alanlarına girmiş olmalarına da oldukça yansımaktadır. Aynı dönemdeki *aşhābu sünne*-olmayan ulema ile karşılaştırıldığında, *aşhābu sünne*, sadece daha fazla hocaya değil, aynı zamanda daha fazla talebeye de sahipti.

Şāhibu sünne olarak isimlendirilen ulemanın, bu etiketin verilmediği ulemadan ayrı bir grup oluşturmakta olduğunu deneysel olarak saptadığımız için, *şāhibu sünne* teriminin ne anlama geldiğine dair soru ortaya çıkmaktadır. Anekdotsal bulgu, terimin, *aşhābu sünne* ile diğerlerini ayırmak için kullanılmış olduğunu öne sürmektedir. Tanınmış *ricāl*-uzmanı ve Ahmed b. Hanbel'in yakın arkadaşı olan Yahyā b. Ma'in (ö. 233/847) tarafından, 'Abdul'aziz b. Mācişün'a (ö. 164/780-781) dair yapılan açıklamalarda zımnî bir grup kimliği belirgindir. İbn Ma'in, 'Abdul'aziz b. Mācişün'un, *kader ve kelāma* dair görüşlerini terk ettikten sonra, *sünneti* kabul ettiğini (*aḳbele ilā*) ifade eder ve İbn Mācişün'un, o dönemde özel bir hadis bilgisine sahip olmadığını ekler (*ve-lem yekun min şe'nihî l-hadīs*).³⁶ Bununla birlikte, "dönüşümünden" sonra İbn Mācişün, Bağdat'a gitmiş ve sonraları Bağdat halkının kendisini bir *muḥaddis* yapmasıyla övünmüştür. İbn Mācişün'un eninde sonunda altı kanonik hadis koleksiyonunun tamamına dâhil edildiğini de belirlemek ilginçtir.³⁷ Başka bir anekdotta, *şāhibu sünne* Ebū İshāḳ İbrāhīm b. Muḥammed b. el-Ḥāriş el-Fezārî'nin (ö. yaklaşık 185-188/801-803) hadisinde çokça hata yaptığı anlatılır.³⁸

Yukarıdaki örneklerde, açık bir biçimde *sünnet*, hadis ile eş tutulmamaktadır. Aksine, kanıtlar, Goldziher'in, *sünnetin* başlangıçta, sonraları örnek ve model olarak Peygamber'in davranışlarıyla sınırlandırılmış olan genel bir "doğruluk ölçütünü" ifade ettiği yönündeki bulgusunu doğruluyor gibi görünmektedir.³⁹ Ancak, bu aşamada, kaynaklar birçok kez, *şāhibu*

36 *Sünnet* terimi ve ilgili kavramlar için Üçüncü Bölüme bk. M.M. Bravmann, *The Spiritual Background of Early Islam: Studies in Ancient Arab Concepts* (Leiden: Brill, 1972), 123-198. Şu anda *şāhibu sünne* ifadesi, Arap dünyasında öncelikle Selefi-yönelimli Müslümanlar tarafından Peygamber'in bir *sünnetine* uyan birini (mesela sakal bırakarak) tanımlamak için kullanılmaktadır; İbrahim Alshaer'e bu olguya dikkatimi çektiği için teşekkür ediyorum, ancak bu tanım burada geçerli değil çünkü *sünnet*, bu makalede tartışılan dönemde Peygamber Muhammed'in *sünneti* olarak henüz evrensel olarak kabul görmemişti. İbn Hanbel'in sadece nebevî hadisleri değil, aynı zamanda Peygamber'in Ashâbının hadislerini de topladığına işaret etmek önemlidir - dolayısıyla İbn Hanbel *sünneti* otomatik olarak Peygamber'le eş tutmamıştır. Bu, onun *Müsted*'inin hiçbir zaman kanonik hale gelmemesinin sebeplerinden biri olabilir. *Sünnetten sünnetü'n-nebiye* geçiş [süreci] hakkında bk. G.H.A. Juynboll, "Sunna", *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]* (Leiden: Brill, ts.).

37 el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *Ta'rīḫü Bağdād* (Kahire: Mektebetü'l-Ḥāncī & Dāru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1349), 10/438; el-Ḥaṭīb el-Bağdādī, *Ta'rīḫü Bağdād*, thk. Beşşār 'Avvād Ma'rūf (Beyrut: Dāru'l-Ḡarbi'l-İslāmī, 1422), 12/197. Christopher Melchert'e dikkatimi 'Abdu'l-'Aziz b. Mācişün'a çekmesinden (kişisel temas, 20 Aralık 2011) ve materyal bulmada yardım etmesinden dolayı minnettarım. [Yine,] Mālik b. Enes'in halkasının önemli bir üyesi olarak İbnu'n-Nedīm'in *Fihrist*'inde bahsedildiği gibi bu adamın oğlu olan 'Abdu'l-Melik b. 'Abdi'l-'Aziz'i teşhis eden Joseph Lowry'e [de] teşekkürlerimi sunarım; bk. İbnu'n-Nedīm, *Kitābu'l-Fihrist*, thk. Eymān Fu'ād Seyyid (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009), 2/1, 7. Tam adı 'Abdu'l-'Aziz b. 'Abdillāh b. Ebī Seleme el-Mācişün olan baba hakkında bk. el-Mizzī, *Tahzību'l-Kemāl*, 18/152-158. eş-Şirāzī, *Ṭabaḳātu'l-Fuḳahā*, thk. Alī Muḥammed 'Umer (ez-Zāhir, Mısır: Mektebetü's-Şekāfeti'd-Diniyye, 1997), 62. [eş-Şirāzī], onu Medine *tābi'ü nunun* (tekili *tābi*), bir "halef" [successor] veya Peygamber'in bir sahâbisiyle bizzat tanışmış kimse) üçüncü neslinin bir üyesi olarak listeler.

38 Dürüstlük kavramını pekiştiriyor gibi görünen 'izz'in eklenmesine dikkat edin: *kāne şikāten fādilen şāhibe sünnetin ve-izzin ve keşira'l-ḥaṭa'i fi ḥadīsihi*. bk. İbn Hacer, *Tahzību'l-Tahzīb*, 1/152.

39 Goldziher, *Muslim Studies*, 2/25.

sünne ve *şāhibu hevā*'yı *-hevā*' daha iyi bir İngilizce çevirisi olmaması nedeniyle "sapkınlık" yandaşı- yan yana getirdiği için, *aşhābu sünne*, "kötü adamlara" karşı olan "iyi adamlarmış" gibidir.

İyi/kötü ikilemi, İbn Ebî Ya'lā'nın *Ṭabaḳātu'l-Ḥanābile*'sinde olduğu gibi, *şāhibu sünne*'nin ne olduğu hakkında en eski açık ifadeye yansıtılmaktadır.⁴⁰ Metin, temel olarak birinin, dinî *farīdalar*a bağlı kalıyor ise *aşhābu sünne*'den biri, kalmıyor ise *şāhibu hevā*' -"sapkın"- olduğunu ima eden ifadelerden oluşmaktadır.⁴¹ Kaynaklardaki bir diğer kısım, bizi doğrudan *aşhābu sünne* arasındaki anahtar bir figüre yönlendirir: "Aḥmed'i [b. Ḥanbel] seven bir adam görürseniz bilin ki o, *şāhibu sünne*'dir."⁴²

Bu tanımlama, bu makalede ele alacağım son sorunun merkezinde yer almaktadır: *Aşhābu sünne*'nin hicri üçüncü asır boyunca büyümesini, yükselişini ve entelektüel önemini ne açıklar? Bu asrın ilk çeyreğinde, yedinci Abbâsî halifesi el-Me'mûn (iktidarı 198-218/813-833), herkes tarafından kabul edilmesini istediği bir dizi dinî-politik dogmayı açıkça ilan etti. 211/826'da Halife, ilk Emevî halifesi Mu'âviye⁴³ hakkında olumlu konuşan kimsenin güvenliği olmayacağını; 212/827'de de 'Alî b. Ebî Ṭālib'in, Peygamber'den sonra insan türünün en üstünü olduğunu bildirdi (*tafđil-i 'Alî* olarak bilinen resmi bir bildiri). Aynı dönemde, el-Me'mûn, ayrıca Kuran'ın yaratılmışlığı (*ḥalku'l-kur'ân*) doktrinini de ilan etti.⁴⁴ Son kararnameyi altı yıl sonra, 218/833'te halifenin İslam toplumu ve özellikle ulema üzerine dinî meselelerle ilgili iradesini dayatmaya çalıştığı bir "sorgu" olan *Mihne*, takip etti.⁴⁵

40 *Şāhibu sünne* [olan bir kimse]nin bazı özelliklerini listeleyen pasaj, bir '*aḳīde* (-sahip olduğumuz en eski '*aḳīdelerden* olan- bir inanç [creed]) sunma bağlamında el-Berberhārî (ö. 329/941) ile ilgili maddeye dâhil edilmiştir. bk. İbn Ebî Ya'lā, *Ṭabaḳātu'l-Ḥanābile* (Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, ts.), 2/36 vd. krş. Josef Van Ess, *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten* (Berlin: De Gruyter, 2011), 1/135.

41 İbn Ebî Ya'lā, *Ṭabaḳātu'l-Ḥanābile*, 2/36. Ben, şu anda bu metni ve onun *aşhābu sünne* ile ilişkisini incelemektedirim (Nawas, "On Being a Şāhib Sunna"). *Aşhābu sünne* muhtemelen, Melchert'in "Sünniler, Şiiler ve Hâricilerin büyük üç taraflı bölünmesi" olarak adlandırdığı -ve tam anlamıyla M.S. 10. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan- kesin birleşmeden [consolidation] önceki ilk "Sünnileri" oluşturmaktadır; Melchert, "The Piety of the Hadith Folk", 426.

42 *Ve-izā ra'eyte raculen yuḥibbu Aḥmed fa'lem ennehu şāhibu sünne*; alınan yer ez-Zehebî, *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1993), 11/195 (Aḥmed b. Ḥanbel maddesi).

43 et-Ṭaberî, *Tārīḫü'r-Rusul ve'l-Mulūk*, thk. M.J. De Goeje (Leiden: E.J. Brill, 1879), seri iii/1098.

44 et-Ṭaberî, *Tārīḫ*, seri iii/1999.

45 et-Ṭaberî, *Tārīḫ*, seri iii/1112 vd. Bu dinî kararnamelerin yayımlanması ve *Mihne* hakkında bk. John A. Nawas, *Al-Ma'mûn, the Inquisition, and the Quest for Caliphal Authority* (Atlanta, GA: Lockwood Press, 2015). Halifenin saikleri ve hedefleri için bk. John A. Nawas, "A Reexamination of Three Current Explanations for al-Ma'mûn's Introduction of the Mihna", *International Journal of Middle East Studies* 26 (1994), 615-629. [Bu makalenin Türkçe çevirisi için bk. John A. Nawas, "Me'mûn'un Mihneyi Başlatmasında Rol Oynayan Üç Akıncı Açıklamalarının Yeniden Bir İncelemesi", çev. Mustafa Akgül, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (2015), 145-162. çev.]; John A. Nawas, "The Mihna of 218 A.H./833 A.D. Revisited: An Empirical Study", *Journal of the American Oriental Society* 116 (1996), 698-708. *Mihne*'nin diğer yönleri için bk. Hayrettin Yücesoy, *Messianic Beliefs and Imperial Politics in Medieval Islam: The 'Abbasid Caliphate in the Early Ninth Century* (Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 2009); John P. Turner, *Inquisition in Early Islam: The Competition for Political and Religious Authority in the Abbasid Empire* (London: I.B. Tauris, 2013).

Sahne, halife ile ulema arasındaki bir yüzleşme için kuruldu. Irak ve *aşhābu sünne* arasındaki bağlantı *Mihne*'nin öncelikle Irak uleması üzerinde başlatılması ve uygulanmasıyla açıklanabilir.⁴⁶ Halife, ulemanın, iradesine boyun eğmesini ve kendisini, tüm inananlara yol gösterici dinî bir otorite olan halife olarak kabullenmesini istedi. Halifeye doğrudan karşı çıkan ulemadan biri, Sünniliğin gelişmesinde her bakımdan çok önemli olan Ahmed b. Hanbel idi.⁴⁷ Paradoksal olarak, *Mihne* halifenin niyetlendiğinin tersine sonuçlandı: O, muhalefet kanadını, diğer *aşhābu sünne* ile birlikte, “bir halife, İslam’ı tanımlamaz/belirlemez” diyen İbn Hanbel figürü etrafında toplanmış ulema olarak birleştirdi. Onlar, halifenin özenle oluşturulmuş rasyonel argümanlarını reddederken, el-Me’mün’un taleplerine sözde bağlı kalıyorlardı.⁴⁸ *Aşhābu sünne*, halifenin bir Müslümanın neye inanması gerektiği hakkındaki görüşünden ziyade bir Müslümanın doğru davranışı konusundaki kendi açıklamalarını vurgulamaktaydı. Böylelikle Sünniliğin ilk ve en önemli öğretisi halifenin iradesine rağmen oluşturulmuş ve şu an *ehlu’s-sünne ve’l-cemā’a* olarak bildiğimiz biçimde Sünniliğin belirginleşmesinde mühim bir adım atılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

[Çalışmanın Aslında Bulunan]

- Bağdādī, el-Ḥaṭīb el-. *Ta’rīḫu Bağdād*. 14 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Ḥāncī & Dāru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1349.
- Bağdādī, el-Ḥaṭīb el-. *Ta’rīḫu Bağdād*. thk. Beşşār ‘Avvād Ma’rūf. 17 Cilt. Beyrut: Dāru’l-Ğarbi’l-İslāmī, 1422.
- Bernards, Monique - Nawas, John A. “The Geographic Distribution of Muslim Jurists during the First Four Centuries AH”. *Islamic Law and Society* 10 (2003), 168-181.
- Bravmann, M.M. *The Spiritual Background of Early Islam: Studies in Ancient Arab Concepts*. Leiden: Brill, 1972.
- Brown, Jonathan A.C. *Hadith: Muhammad’s Legacy in the Medieval and Modern World*. Oxford: Oneworld, 2009.
- Brown, Jonathan A.C. *The Canonization of al-Bukhari and Muslim: The Formation and Function of the Sunni Hadith Canon*. Leiden: Brill, 2007.
- Caskel, Werner. *Ğamharat an-Nasab: Das Genealogische Werk des Hişām Ibn Muḥammad al-Kalbī*. 2 Cilt. Leiden: Brill, 1966.
- Crone, Patricia. “Mawlā”. *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]*. Leiden: Brill, ts.

46 Martin Hinds, “Mihna”, *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]* (Leiden: Brill, ts.).

47 261/875’te vefat eden el-’İclī, Ahmed b. Hanbel’in kendisinin de bir *şāhibu sünne* olduğunu bize haber verir. bk. el-’İclī, *Tārīḫuş-Şikāt*, ts., 49.

48 Halifenin ulemaya karşı argümanları, onlara nasıl karşı çıktığı ve aşağılamaya çalıştığı, dahası ulemanın bu saldırılara verdiği tepkiler hakkında bk. Nawas, *Al-Ma’mün, the Inquisition, and the Quest for Caliphal Authority*; Nawas, “A Reexamination of Three Current Explanations”.

- Freedman, David vd. *Statistics: Third Edition*. New York & London: W.W. Norton, 1998.
- Gilbert, J. "Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the 'Ulamā' in Medieval Damascus". *Studia Islamica* 52 (1980), 105-135.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies [Muhammedanische Studien]*. çev. C.R. Barber - S.M. Stern. 2 Cilt. London: George Allen & Unwin, 1967.
- Hinds, Martin. "Mihna". *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]*. Leiden: Brill, ts.
- İbn Ebî Ya'îlâ. *Ṭabaḳātu'l-Ḥanābile*. 4 Cilt. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ḥacer. *Tehzîbu'l-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabad, 1325.
- İbnu'n-Nedîm. *Kitābu'l-Fihrist*. thk. Eymān Fu'ād Seyyid. 4 Cilt. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009.
- İclî el-. *Tārîḫus-Şikāt*, ts.
- Juynboll, G.H.A. "An Excursus on the Ahl as-Sunna in Connection with Van Ess, Theologie und Gesellschaft, Vol. IV". *Der Islam* 75 (1998), 318-330.
- Juynboll, G.H.A. "Muslim's Introduction to his Saḥîḥ, Translated and Annotated with an Excursus on the Chronology of Fitna and Bid'a". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 5 (1984), 263-311.
- Juynboll, G.H.A. "Shu'ba b. al-Ḥajjāj (d. 160/776) and his Position among the Traditionists of Başra". *Le Muséon* 111 (1998), 187-226.
- Juynboll, G.H.A. "Shu'ba b. al-Ḥajjāj". *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]*. Leiden: Brill, ts.
- Juynboll, G.H.A. "Some New Ideas on the Development of Sunna as a Technical Term in Early Islam". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 97-118.
- Juynboll, G.H.A. "Sunna". *Encyclopaedia of Islam Second Edition [EI2]*. Leiden: Brill, ts.
- Juynboll, G.H.A. *Encyclopedia of Canonical Ḥadīth*. Leiden: Brill, 2007.
- Lucas, Scott C. *Constructive Critics, Ḥadīth Literature, and the Articulation of Sunnī Islam: The Legacy of the Generation of Ibn Sa'd, Ibn Ma'in, and Ibn Ḥanbal*. Leiden: Brill, 2004.
- Makdisi, G. *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- Melchert, C. "The Piety of the Hadith Folk". *International Journal of Middle East Studies* 34 (2002), 425-439.
- Mizzî el-. *Tahzîbu'l-Kemāl fî Esmāi'r-Ricāl*. 36 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1992.
- Nawas, John A. - Bernards, Monique. "A Preliminary Report of the Netherlands Ulama Project (NUP): The Evolution of the Class of 'Ulamā' in Islam with Special Emphasis on the Non-Arab Converts (Mawālī) from the First through Fourth Century A.H". *Law, Christianity and Modernism in Islamic Society: Proceedings of the Eighteenth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*. ed. U. Vermeulen - J.M.F. Van Reeth. 97-107. Leuven: Peeters, 1998.
- Nawas, John A. - Bernards, Monique. "Een Illustratie uit het Netherlands Ulama Project (NUP): Gecomputeriseerd Onderzoek Gekoppeld aan een Geografisch Informatie Systeem (GIS) [= An Illustration of the Netherlands Ulama Project (NUP): Computerized Research Linked to a Geographic Information System (GIS)]". *Sharḳiyyāt: Journal of the Dutch Association for Middle Eastern and Islamic Studies* 9 (1997), 54-68.
- Nawas, John A. "A Client's Client: The Process of Islamization in Early and Classical Islam". *Journal of Abbasid Studies* 1 (2014), 143-158.
- Nawas, John A. "A Profile of the Mawali Ulama". *Patronate and Patronage in Early and Classical Islam*. ed.

- Monique Bernards - John A. Nawas. 454-480. Leiden: Brill, 2005.
- Nawas, John A. "A Reexamination of Three Current Explanations for al-Ma'mūn's Introduction of the Miḥna". *International Journal of Middle East Studies* 26 (1994), 615-629.
- Nawas, John A. "The Appellation Šāhib Sunna in Classical Islam: How Sunnism Came To Be". *Islamic Law and Society* 23/1 (2016), 1-22.
- Nawas, John A. "The Birth of an Elite: Mawali and Arab Ulama". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 31 (2006), 74-91.
- Nawas, John A. "The Contribution of the Mawālī to the Six Sunnite Canonical Ḥadīth Collections". *Ideas, Images, and Methods of Portrayal: Insights into Classical Arabic Literature and Islam*. ed. Sebastian Günther. 141-152. Leiden: Brill, 2005.
- Nawas, John A. "The Development of the Islamic Religious Sciences in Early and Classical Islam: A Comparative Approach". *al-Masāq* 11 (1999), 159-169.
- Nawas, John A. "The Miḥna of 218 A.H./833 A.D. Revisited: An Empirical Study". *Journal of the American Oriental Society* 116 (1996), 698-708.
- Nawas, John A. *Al-Ma'mūn, the Inquisition, and the Quest for Caliphal Authority*. Atlanta, GA: Lockwood Press, 2015.
- Şirāzī eş-. *Ṭabaqātu'l-Fukahā'*. thk. Alī Muḥammed 'Umer. ez-Zāhir, Mısır: Mektebetu's-Şekāfeti'd-Dīniyye, 1997.
- Taberī eş-. *Tārīḫü'-Rusul ve'l-Mulūk*. thk. M.J. De Goeje. 15 Cilt. Leiden: E.J. Brill, 1879.
- Turner, John P. *Inquisition in Early Islam: The Competition for Political and Religious Authority in the Abbasid Empire*. London: I.B. Tauris, 2013.
- Van Ess, Josef. *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten*. 2 Cilt. Berlin: De Gruyter, 2011.
- Wright, W. *A Grammar of the Arabic Language*. 2 cilt 1'de Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 3. ed., 1896.
- Yücesoy, Hayrettin. *Messianic Beliefs and Imperial Politics in Medieval Islam: The 'Abbasid Caliphate in the Early Ninth Century*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 2009.
- Yücesoy, Hayrettin. *Teṭavvuru'l-Fikris-Siyāsī 'inde Ehli's-Sünne*. Amman: Dāru'l-Beşīr, 1993.
- Zaman, M.Q. *The Ulama in Contemporary Islam: Custodians of Change*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2002.
- Zehabī eş-. *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā'*. thk. Şu'ayb el-Arna'ūt. 25 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1993.
- [Çeviride Eklenen]**
- Bernards, Monique - Nawas, John A. "İlk Dört Hicri Asırda Müslüman Hukukçuların Coğrafi Dağılımı". çev. Ahmet Hamdi Furat. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 301-314.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Cihad Tunç - Mehmed Said Hatiboğlu. 2 Cilt. Ankara: OTTO, 1. Basım, 2019.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik, 2012.
- Melchert, Christopher. "Ehl-i Hadis'in Dindarlık Anlayışı". çev. Abdulvahap Özsoy. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 303-324.

- Nawas, John A. “Me’mûn’un Mihneyi Başlatmasında Rol Oynayan Üç Akımın Açıklamalarının Yeniden Bir İncelemesi”. çev. Mustafa Akgül. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (2015), 145-162.
- Zaman, Muhammed Kasım. *Çağdaş Dünyada Ulema Değişimin Muhafızları*. çev. Muhammed Habib Saçmalı. İstanbul: Klasik, 2018.

